

УДК 376.016-056.36:811.161.2]:17.022.1

DEVELOPMENT OF SPIRITUAL-MORAL VALUES IN PUPILS WITH PARTICULAR EDUCATIONAL NEEDS IN THE EDUCATION-TRAINING PROCESS**РОЗВИТОК ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ****Dmytriieva I. V. / Дмитрієва І. В.***d. p. s., prof. / д. п. н., проф.*

ORCID: 0000-0002-1330-6645

Odynchenko L.K. / Одинченко Л. К.*s.p. s., as.prof. / к. п. н., доц.*

ORCID: 0000-0002-4629-0600

Donbas State Pedagogical University,

Slovjansk, General Batiuk 19, 84116

Донбаський державний педагогічний університет,

Слов'янськ, Генерала Батюка 19, 84116

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування в учнів із особливими освітніми потребами духовно-моральних цінностей у навчально-виховному процесі. Визначено, що одним із важливих чинників цього процесу є українська мова завдяки художнім засобам її виразності. З'ясовано, що корекційне спрямування педагогічної роботи полягає у виправленні недоліків і розвитку інтелектуальних, емоційно-чуттєвих і ціннісних компонентів свідомості учнів, урізноманітненні дидактичних методів і прийомів, спрямованих на послідовний розвиток їхньої пізнавальної активності і творчої самостійності. Означено окремі шляхи удосконалення гуманістичних переконань школярів із порушеннями розумового розвитку на уроках української мови та літературного читання.

Ключевые слова: духовно-моральні цінності, учні з особливими освітніми потребами, українська мова, літературне читання.

Вступ. Важливим завданням гуманізації освіти в Україні є формування духовних цінностей підростаючого покоління, розвиток у дітей та підлітків культури мислення, почуттів, поведінки особистості, навколо яких знання, уміння та навички перетворюються в неповторну моральну індивідуальність й стають головними константами її діяльності.

Визначення сутності поняття «духовно-моральні цінності» міститься в значній кількості філософських і психолого-педагогічних праць. Науковці відзначають, що це – «система, яка включає всі види, форми й рівні суспільної свідомості; освіти й виховання, установи культури» (В. Андрущенко); «здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній світ, у якому реалізується собітотожність людини» (С. Кримський); «скарб усіх багатств людського духу лише в зіставленні із живим розумом» (А. Спіркін). Саме В. Шадріков пов'язує духовні цінності з моральними якостями особистості. Ним стверджується, що духовна культура являє собою квазіреальність, яка переводить мораль у почуттєву форму, створює умови для того, щоб вона стала особистісно-значущою.

Утвердження ідеалу людини високої духовної культури було провідною ідеєю педагогічних поглядів А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. Зокрема,

В.Сухомлинський уживав у своїх творах терміни: «духовний світ», «духовне життя», «духовність», «духовні сили», що відображають поняття «духовно-моральні цінності особистості».

Різні підходи до розв'язання цієї проблеми спостерігаємо в сучасних дослідженнях О. Бабченко, О. Барабаш, Г. Бриль, В. Кудрявцевої, Л. Луганської, О. Рудницької, Г. Шевченко та ін. Так, О. Бабченко серед головних чинників формування в особистості морально-духовних цінностей називає активну її діяльність, моральні норми суспільства, мистецтво, волюву регуляцію, народну педагогіку. Продовжуючи й розвиваючи ці думки, О. Барабаш стверджує, що в аспекті сучасного розуміння сутності духовних цінностей особистості визначальним є те, що їх оцінюють як цілісну характеристику, яка проявляється в різних видах діяльності (естетичній, етичній, комунікативній). З точки зору Г. Бриль, духовні цінності є складовою духовної культури, яка охоплює світоглядну, комунікативну, екологічну та інші характеристики.

Незважаючи на розбіжності у визначенні сутності розглядуваного феномену, ми дійшли висновку, що духовно-моральні цінності – це система інтегрованих якостей індивіда, які проявляються в потребі самовдосконалення, розвиненості особистісно-змістовної сфери, спрямованості практично-творчої діяльності, сформованості комунікативних якостей.

Основний текст. У сучасних умовах реформування української освіти проблема становлення духовно-моральних цінностей учнів спеціальної школи турбує не лише вчених у галузі загальної педагогіки, а й науковців-дефектологів (В.Бондар, Ю.Бистрова, А. Висоцька, І.Дмитрієва, А. Капустін, Н. Кравець, С.Миронова, Л. Одинченко, Н. Савінова, В.Синьов, М.Супрун, О.Таранченко, Н. Тарасенко, В.Тарасун, Л.Фомічова, М.Шеремет та ін.). Необхідність запровадження гуманістичних засад диктується, перш за все, соціальними потребами життя дитини з особливими освітніми потребами. Адже останніми десятиріччями у свідомості підростаючого покоління поряд із формуванням позитивних якостей, стверджуються й негативні явища: моральна черствість, байдужість, жорстокість. Цей факт можна констатувати як у дітей, які розвиваються нормально, так і в різних за нозологією категорій дітей із психофізичними вадами, зокрема з когнітивними порушеннями, оскільки в сучасних умовах на молоде покоління обрушується потік негативної інформації із самого життя, преси, телебачення тощо. При цьому діти з інтелектуальними порушеннями є більш беззахисними, оскільки не здатні самостійно розібратися у якості отримуваної ззовні інформації, проаналізувати її, адекватно оцінити. Це зумовлено низьким рівнем пізнавальної діяльності, порушеннями емоційно-вольової сфери тощо. Тому розвиток у школярів, які потребують корекції розумового розвитку, таких моральних почуттів, як-то: любові і поваги до людей, чуйності, доброти, лагідності, гордості за свою приналежність до української національної спільноти, має бути одним з важливих завдань як спеціальної школи, так і школи з інклюзивною формою навчання, де така дитини може навчатися.

Основним засобом формування духовних цінностей є українська мова з її

багатством виражальних засобів, які створюють найсприятливіші умови для розвитку кращих якостей особистості. В. Сухомлинський, щоб підкреслити, що мова здатна відтворити все розмаїття людської думки, почуттів, писав: «Я не мав би права називатися вихователем, якби на кожному кроці не розкривав красу, поетичну силу, аромат, найтонші відтінки, музику рідного слова, якби школярам не хотілося виразити ним найкрасивіше і найзаповітніше...» [5, с.67]. Оволодіваючи мовними скарбами, створеними українським народом упродовж тисячоліть, учні пізнають його традиції, звичаї, культуру, національний дух та моральні норми. Засвоєння основних правил української літературної мови, оволодіння виражальними засобами, культурою мови, трансформація набутих знань про духовні ідеали за допомогою мовних засобів в особистісні моральні переконання і вчинки через різноманітні форми мовленнєвої діяльності сприяє збагаченню внутрішньої культури особистості розумово відсталих школярів.

Діяльність учителя, спрямована на свідоме оволодіння учнями мовою українського народу під час формування духовно-моральних цінностей – один із напрямків, у якому мають бути зосереджені педагогічні зусилля на уроках української мови та читання. Зміст навчальних програм з української мови та читання (автор А. Висоцька) у цілому окреслює шляхи реалізації вищезазначених завдань. Програми побудовано на ґрунті концентричного принципу розміщення матеріалу, за якого та сама тема вивчається протягом декількох років з поступовим нарощуванням відомостей. Зокрема, у програмі з читання передбачено розвиток здатності сприймати твори художньої літератури як явище мистецтва, розуміти роль тих чи тих виражальних засобів, прищеплення любові до читання шляхом формування читацьких інтересів, виховання засобами літератури любові до України, пошани до минулого й сьогодення її народу.

Засоби української мови створюють найсприятливіші умови для засвоєння моральних норм стосунків у сім'ї, в колі товариства, у міжособистісному спілкуванні тощо. Зокрема, відмітимо, що такі жанри усної народної творчості, як казка, загадка, пісня, прислів'я, об'єктивовані у художніх текстах, відбивають споконвічні людські цінності: духовну красу українського народу, його кращі моральні переконання – ввічливість, доброзичливість, чемність тощо. Багато текстів віршів, оповідань, представлених у читанках для спеціальної школи, розкривають історичні традиції минулого. Стверджуючи гуманістичні ідеали, ці твори порушують проблеми духовного розвитку особистості.

Загальновідомо, що за лінгводидактичну одиницю розвитку зв'язного усного і писемного мовлення прийнято вважати текст як цілісну одиницю спілкування, яка становить певну систему смислових елементів, функціонально (тобто для певної конкретної мети спілкування) об'єднаних у єдину замкнену ієрархічну комунікативно-пізнавальну структуру комунікативним наміром суб'єктів спілкування. Саме текст найповніше задовольняє потреби людей у мовленнєвій комунікації, виконуючи різноманітні функції (повідомлення, розповіді, доведення власної точки зору тощо). Будучи засобом вираження смислу, структурно і мовно оформлений за певними законами, текст містить також і значний виховний потенціал. Так, у текстах відображаються морально-

етичні норми поведінки, різноманітні вчинки, висловлюються міркування з приводу наведених зразків взаємин. Через ґрунтовний аналіз змісту спеціально дібраних творів учитель спрямовує стосунки учнів з інтелектуальними порушеннями на засвоєння принципів дружби, взаємоповаги, взаєморозуміння, створює у них мотиваційну основу для трансформації загальнолюдських етичних норм у особистісні моральні переконання. Створюючи відповідні мовленнєві ситуації, учитель привчає своїх вихованців усвідомлено приймати певні рішення, робити узагальнюючі умовиводи щодо змісту пропонованої моральної вимоги, адекватно передавати свої емоції як позитивного так і негативного забарвлення за допомогою найрізноманітніших мовних засобів. Відповідно, у процесі творчої моральної та мовленнєвої діяльності на таких уроках у школярів з когнітивними порушеннями формуються вміння та навички адекватного мовленнєвого оформлення власних духовних ідеалів.

Корекційна спрямованість процесу сприймання, розуміння й відтворення художніх текстів не тільки має забезпечувати формування продуктивних комунікативних умінь школярів, а й сприяти трансформації смисло-змістовної інформації у власні свідомі моральні переконання, адже навчальний матеріал кожного класу дозволяє підняти учнів на нову сходинку в особистісно-духовному розвитку, спрямувати основні акценти на розкриття не тільки змісту твору, а й «акцентувати увагу дітей на музикальності, барвистості, виразності тієї чи тієї фрази, на пластичності, динамічності тієї чи тієї фігури, показувати, чим і як це досягнуто, – це входить до обшару навчального читання» [4, с.79]. Уміння відчутти, осмислити, оцінити красу, виразність, звучність слова, мелодійність віршованого чи прозаїчного уривка має стати найважливішим елементом духовної культури особистості розумово відсталого школяра.

З метою формування та розвитку духовних цінностей в учнів з вадами розумового розвитку слід спрямувати педагогічний процес на виправлення недоліків і розвиток інтелектуальних, емоційно-чуттєвих і ціннісних компонентів їхньої свідомості, урізноманітнити дидактичні методи і прийоми, спрямовані на послідовний розвиток активності і творчої самостійності школярів (частково-пошукового методу, дослідницького, методу проблемного викладу матеріалу; прийомів моделювання, аналізу, синтезу, порівняння, трансферації; проведення нестандартних уроків, взаємоперевірки робіт, рецензування відповідей, творів; складання опорних схем, виконання творчих, цікавих вправ, проблемно-пошукових завдань тощо).

Слід підкреслити, що значну роль у формуванні гуманістичного світогляду школярів відіграє також оволодіння ними засобами українського мовного етикету. У словах і конструкціях такого типу відбито національну культурну специфіку мовної поведінки, те, що об'єднує українську націю на засадах добра, братерства і взаємоповаги. Засвоєння висловів українського етноеткету, практичне використання їх у мовленнєвій діяльності школярів сприяє збагаченню внутрішнього світу, розвитку духовних та культурних цінностей.

Цілеспрямована систематична робота з розвитку усного і діалогічного мовлення – також один із провідних напрямків з розвитку в школярів вміння користуватися мовними одиницями з метою зробити власними словами

приємне співбесідникові (висловити свою шану, радість за його успіхи, побажати добра, щастя) або ж навпаки – показати незадоволення з негідних вчинків. Значне місце у розвитку діалогічного мовлення має інтонаційна культура мовлення (голос, темп, паузація мовлення, емоційне забарвлення та ін.). Рівень оволодіння нею є показником загальної культури, адже від уміння емоційно висловити свою думку під час спілкування, створити емоційний настрій прямо залежить ефективність відтворення правил етикету в реальних життєвих ситуаціях. Тренувальні вправи на спостереження за одиницями мовного етикету в текстах діалогічного характеру, визначення їх ролі у передачі смислу висловлення, вправи у конструюванні власних діалогів сприяють як збагаченню власного індивідуального мовленнєвого досвіду, так і формуванню навичок спілкування на гуманістичних засадах.

Ефективним засобом формування духовно-моральних цінностей школярів є навчальні твори усної та писемної форми (переважно розповіді та міркування). Добір таких тем, які б спонукали учнів замислитись, поділитися своїми думками щодо певного морального вчинку, поміркувати над життєвою ситуацією, розширення елементарних знань про морально-етичні норми – усе це активізує мислення дітей, розвиває їхнє мовлення, формує вміння виконувати ті чи інші етичні дії. Для того, щоб засвоєні учнями моральні принципи не залишилися на рівні формальної обізнаності, а стали нормою в житті, привчати до застосування засвоєних норм варто також із залученням до сюжетно-рольових ігор, які, безумовно, сприятимуть виробленню стійких звичок культурної поведінки. Висунення конкретної мети, завдання у створеній учителем ситуації, організація усної мовленнєвої діяльності відповідним чином забезпечать як формування моральних навичок і звичок, так і оволодіння потрібними для цього комунікативними діями.

Висновки. Уроки української мови та літературного читання виконують не тільки важливі функції засобу пізнання і об'єкта пізнання, корекції недоліків психічного розвитку школярів з особливими освітніми потребами, а й є засобом самовираження кожної особистості, сприяють оволодінню учнями морально-етичними нормами, збагаченню їхнього внутрішнього духовного світу, реалізації власних гуманістичних переконань за допомогою найрізноманітніших мовних засобів, використовуючи їх відповідно до завдань і умов комунікації.

Література:

1. Выготский Л. С. Психология искусства /Лев Выготский. - М.: Искусство, 2012. – 576 с.
2. Навчальна програма для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх закладів для розумово відсталих дітей «Українська мова» /[авт.-уклад. А. М. Висоцька]. – К., 2014. – 240 с.
3. Навчальна програма для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх закладів для розумово відсталих дітей «Українська література» /[авт.-уклад. А. М. Висоцька]. –К., 2015. – 186 с.
4. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька /О. П. Рудницька. –

Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

5. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям (нове прочитання) / Василь Сухомлинський / передм. « У пошуках справжнього» О.Сухомлинської. – К.: Акта, 2012. – 537 с.

References:

1. Vygotsky L. (2012). Psychology of art. M.: Art. e.g. p 576.
2. Vysotskaya A. (2014). Educational program for preparatory, 1-4 grades of special general educational institutions for mentally retarded children "Ukrainian language" . Kiyv: Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Special Pedagogics, National Academy of Sciences of Ukraine. e.g.p 240.
3. Vysotskaya A. (2015). Educational program for 5-10 forms of special general educational institutions for mentally retarded children «Ukrainian literature». Kiyv: Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Special Pedagogics, National Academy of Sciences of Ukraine. e.g. p 186.
4. Rudnitskaya O. (2005). Pedagogy: general and artistic. Ternopil: Educational book - Bogdan. e.g.p 360.
5. Sukhomlinsky V. (2012). Preface "In Search of True" by O. Sukhomlinskaya. In: Sukhomlinsky V I give my heart to children (new reading). Kiyv: Acta. e.g. p 537.

Abstract. *The article is devoted to the problem of formation of spiritual-moral values in pupils with particular educational needs in the education-training process. It was defined that the Ukrainian language is one of the most important driving forces of this process thanks to its artistic means of expressiveness. It was cleared up that the correction trend in pedagogical work consists in correcting the defects in one's intellectual development, correcting the emotional-sensitive and valuable components in pupil's consciousness, verifying the didactic methods and techniques aimed at successive development of pupil's perceptual activity and creative independence. Certain ways of improving the humanistic convictions of pupils with disturbances in intellectual development at the lessons of the Ukrainian language and Literary Reading, were defined.*

Key words: *spiritual-moral values, pupils with particular educational needs, the Ukrainian language, literary reading.*

Статья отправлена: 07.12.2018 г.
© Дмитрієва І.В., Одинченко Л.К.